

М. Л. Дружинець

доктор філологічних наук, доцент

Одеський національний університет імені І.І.Мечникова

СОЦІОФОНЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ: ВОКАЛЬНА ОРФОЕПІЯ У МОВЛЕННІ РЕСПОНДЕНТІВ УКРАЇНИ ТА ЗАРУБІЖЖЯ

Соціофонетичний опис мовлення сучасної молоді України, зокрема особливостей її вимови – проблема центральна і надактуальна (адже з усіх норм сучасної української літературної мови найменш засвоєними практично є орфоепічні). Проблему мовних девіацій, помилок та їх прагматичну сутність сьогодні розробляють такі відомі науковці, як Ю. Апресян, Ф. Бацевич,

Т. Булигіна, І. Кобозева, Т. Космеда, О. Кубрякова, О. Кукушкіна, Н. Лауфер, Н. Бабич, М. Волощак.

Мета статті – акцентувати увагу на відхиленнях від загальноприйнятих норм літературної вимови та зробити спробу визначення відсоткового рівня володіння орфоепією українських голосних звуків. *Об'єктом дослідження* є усне мовлення українців діаспори та регіонів України. *Предметом дослідження* є володіння орфоепічними нормами сучасної української мови, зокрема орфоепією голосних (початкового наголошеного [i], ненаголошених [e], [и], [o]).

Фактичним матеріалом дослідження стали результати соціопитування – 350 записів, зафіксованих на аудіоносії (інформантами було обрано 250 респондентів України (РУ) Південної, Північної, Західної, Східної, Центральної та 100 респондентів зарубіжжя (РЗ): молодь Придністровської Молдавської Республіки (ПМР), Канади, Америки, Європи (Республіка Молдова, Італія, Чехія, Польща, Німеччина)). При виборі інформантів зарубіжжя враховувався фактор терміну проживання – більше 10 років. Завданням респондентів було прочитати вголос записані слова, підібрані для аналізу вимови голосних (*вершник, виделка, життя, вершина, весна, везіння, перука, усміхається, іноді, зозуля, проміння*).

Ненаголошений [и] згідно із сучасними нормами вимови наближається: 1. до [и^е]: [зи^емо́виї]; 2. до [e^ч] перед складом із наголошеними [а]: [ле^чжва́р]; 3. до [e^ч] чи [e] перед складом із наголошеними [е]: [пе^чс'ме́н:и^ек, пес'ме́н:и^ек], [ве^чде́лка, веде́лка]; 4. до [e^і] між м'якими приголосними: заєць [за́је^іц'].

На основі трьох прочитаних слів – *вершник, виделка, життя* – рівень володіння нормою вимови **ненаголошеного [и]** становить 40 % в Україні (в Північній (ПнУ) – 34 %, Південній (ПдУ) – 77 %, Західній (ЗхУ) – 0 %, Східній (СхУ) – 13 %, Центральній (ЦУ) – 17 %); 45 % в зарубіжжі (З) (ПМР – 80 %; Європа – 24 %; Америка – 47 %, Канада – 27 %).

У слові «вершник» маємо незначне наближення ненаголошеного [и] до [e], яке вимовляє 36 % РУ (12 % в ПнУ, 84% – ПдУ, 12 % – ПнУ, 16 % – СхУ, 68 % – ЦУ) і 50 % РЗ (88 % – ПМР, 30 % – Канади, 20 % – Європи, 60 % – США). Жоден респондент ЗхУ не дотримується цієї орфоепічної норми. При вимові цього слова РУ допускали одну девіацію – без наближень вимовляли ненаголошений [и] [véршник]. 10 % студентів ПМР прочитали [vиршні́к], 2 % ПМР – [vєршні́к] під впливом російської орфоепії. Слово «виделка» [vedéлка], [vi^еdéлка] правильно вимовили 34 % РУ (70 % – ПдУ, 20 % – ПнУ, 18 % – СхУ, 62 % – ЦУ) та 58 % РЗ (по 30 % канадійців та європейців, 60 % американців, 66 % придністровців). Усі західноукраїнські респонденти та деякі інформанти інших регіонів при вимові виходять за рамки орфоепічної норми і відтворюють орфографічні норми

[vʲidélka]. У слові «виделка» [vedélka] респонденти ПМР допустили різні помилки: [vʲídelka] – 2%, [vʲúdelka] – 6%, [vʲúdíлка] – 2%, [vʲúdíлка] – 4%, [vʲúdelka] – 18%, [vʲídelka] – 2%. У слові «життя» [и] наближається до [е] сильніше і позначається в транскрипції як [e^u] [же^uт':á], але 51 % РУ (22% в ПдУ, 30 % – ПнУ, 100 % – ЗхУ, 14 % – ЦУ, 94 % – СхУ) вимовляють у цьому слові [и] згідно з нормами правопису [жит':á]. Вражає високий показник неволодіння нормою західноукраїнськими респондентами. Відхилення від норми пов'язані з впливом діалектної вимови, оскільки, як зазначає М. Лесюк, у діалектній вимові можна помітити сильне тяжіння [е] до [и], тоді як [и] до [е] майже не наближається [2, с. 22]. Згідно з орфоепічними нормами слово «життя» [же^uт':á] вимовили 32 % РЗ (86 % опитаних ПМР (14% прочитали [жиц':á]), 20 % американців, 20 % канадійців, 23 % європейців).

Ненаголошений [е], згідно із сучасними нормами вимови, наближається до [и]: [че(и)ка́ти], [ме(и)не́]. Ненаголошений [е], на думку Н. Тоцької, вимовляється як [и(е)] перед складом із наголошеними [у], [і], [и]: [ни(е)сі́мо], [ни(е)су́], [ни(е)си́] (несі́мо, несу́, неси́); як [и] перед складом із наголошеним [и] при швидкому темпі мовлення: [vʲиди́], [vʲили́кий] (веди́, великий) [5, с. 63]. М. Наконечний зазначає, що при швидкій вимові ненаголошений [е] перед наголошеним [і] вимовляється як [и(і)]: [ни(і)ч'і́т'] (печі́ть) [4, с. 168].

За нашими спостереженнями, вимовляють слово «вершина» згідно з нормою [vʲири́на], [vʲи^eриш'на] 38 % РУ (10 % в ПнУ, 20 % – ЗхУ, 10 % – СхУ, але 58 % – ЦУ, 90 % – ПдУ), 35 % РЗ (98 % – Придністров'я (ПМР), 30 % – Канада, 10 % – Європа), а решта виходять за рамки орфоепічної норми і відтворюють орфографічні норми [vʲери́на]; зовсім не володіють цією нормою респонденти-американці. У слові «весна» ненаголошений [е] наближається до [и] і 28 % РУ порушують це правило (22 % в ПнУ, 38 % – ЦУ, 16 % – ПдУ, 28 % – ЗхУ, 38 % – СхУ), копіюючи написання ([vʲесна́]). У слові «весна» [vʲe^uсна́] ненаголошений [е] наближають до [и] 51 % РЗ (90 % – Канади, 10 % – США, 10 % – ПМР, 93 % – Європа), інші відтворюють орфографічні норми. Слово «везіння» [vʲи^eз'ін':a], [vʲиз'ін':a] правильно вимовили 37 % РУ (12 % у ПнУ, 70 % – ПдУ, 12 % – ЗхУ, 18 % – СхУ, 50 % – ЦУ) та 33 % РЗ (60 % – Канада, 40 % – США, 22 % – ПМР, 10 % – Європа), а решта виходять за рамки норми й вимовляють [vʲез'ін':a]. Як правило, у слові «перука» ненаголошений [е] вимовляється як [и^e] або [и]: [пи^eру́ка] чи [пиру́ка], проте 77 % РУ (94% в ПнУ, 58 % – ПдУ, 86 % – ЗхУ, 94 % – СхУ, 64 % – ЦУ) при вимові відтворюють правописні норми. Слово «перука» правильно вимовили 30 % РЗ (по 40 % респондентів Канади та Америки, 28 % – ПМР, 13 % – Європи). Рівень володіння нормою вимови ненаголошеного [е] на основі слів *вершина, перука, весна, везіння* становить 41 % в Україні і 41 % в зарубіжжі (27 % в

ПнУ, 72 % – ПдУ, 30 % – ЗхУ, 24 % – СхУ, 52 % – ЦУ; ПМР – 40 %, Європа – 36 %, Америка – 40 %, Канада – 46 %), переважно у мовленні домінують норми написання.

Ненаголошений [е] в позиції між м'якими приголосними наближається до [і] : [окра́је(і)ц'] (окрасць). У цій позиції, на думку М. Наконечного, допускається вимова [е] як [i^е] чи [i^и] [3, с. 384]. На думку В. Горпинича, ненаголошений голосний [е] між м'якими приголосними вимовляється як звук [и], близький до [і]: [корé'јуіц'] [1, с. 248]. На теренах України слово «усміхається» згідно з нормою вимовляють 38 % українців (64 % – ПнУ, 52 % – ПдУ, 60 % – ЗхУ, 64 % – ЦУ), за межами України – 14 % (20 % – США, 10 % – Канада, 26 % – Європа), однак жоден інформант Східної України та ПМР цю норму не продемонстрував.

Початковий наголошений **голосний [і]** вимовляється з призвук до [и]>[і^и], або ж взагалі переходить в [и] чи [и^і]: *інколи* [i^инколи], [i^инколи], [i^инколи]. При вимові слова «іноді» 66 % РУ (82 % в ПнУ, 24 % – ПдУ, 100 % – ЗхУ, 100 % – СхУ, 24 % – ЦУ) та 91 % РЗ (ПМР – 80 %, Канада – 90 %, Європа – 94 %) не дотримуються норми і відтворюють правила правопису. Усне мовлення під впливом орфографії набувало неорганічних для української мови рис, зокрема ці особливості стосувалися не лише звукового образу мовлення, а сягали глибинних змін – фонемного рівня мови. Ще Ф.Шумлянський у розвідці про перший офіційний правописний документ висловлює незгоду з написанням *Ірод*, *іржа* та *ін.*, посилаючись на словник Б. Грінченка, де ці слова подано з буквою *и*: «Тут можна вбачати непотрібну штучність: жива мова підганяється під правило. Якби ми навіть погодилися на цю штучність для зазначених вище прикладів, то ні в якому разі під це правило не можуть підійти такі слова: *иний, инш*» [6, с. 107].

Ненаголошений **звук [о]** перед складом з [у], [і] в основі слова наближається до [у]: *розумниця* [ро'зүмни^ец'а], [рузүмни^ец'а], *борідка* [бо'р'ідка]. Слово *проміння* [про'м'ін':а] згідно з орфоепічною нормою вимовляє тільки 31 % РУ (74 % – ПдУ, 44 % – ЦУ, 38 % – ПнУ), чистий ненаголошений [о] вимовляють західноукраїнські та східноукраїнські мешканці; 19 % РЗ (по 30 % – США та Канада, 16 % – Європа). При дуже швидкій вимові ненаголошений [о] перед складом із наголошеним [у] може вимовлятися як [у] (*зозуля* [зузу'л'а]). З дотриманням норми вимовили це слово 35 % РУ (ПнУ – 8 %, ПдУ – 80 %, ЗхУ – 28 %, ЦУ – 28), 34 % РЗ (Канада – 40 %, США – 20 %, ПМР – 60 %, Європа – 16 %). Регіональний показник норми вимови ненаголошеного [о] становить 30 % (ПнУ – 23 %, ПдУ – 77 %, ЗхУ – 14 %, ЦУ – 36 %), нульовий показник володіння нормою в східноукраїнських респондентів; за межами України цією нормою володіють 27 % інформантів (Канада – 35 %, США – 25 %, ПМР – 30 %, Європа –

16 %). Причини порушення норми вимови ненаголошеного [o] перед наголошеними [y], [i] зумовлені впливом орфографії.

Таким чином, володіння орфоепією голосних в Україні (37 %) та за її межами (27 %) розцінюється як слабка норма. Вимовою ненаголошених: [и] володіють 40 % РУ і 45 % РЗ; [е] – 41 % і 41 %; [е] як [eⁱ] – 38 % і 14 %; [o] – 30 % і 27 %; вимовою наголошеного початкового [i] – 34 % і 9%. Найкраще володіють РУ нормами вимови ненаголошеного [e] (весна, 72 %) та ненаголошеного [e] в позиції між м'якими приголосними (усміхається, 48 %). Надслабкою нормою для східного регіону вважається вимова ненаголошеного [e] як [eⁱ], ненаголошеного звука [o] як [y], початкового наголошеного [i], для західного – вимова ненаголошеного [и] як [и^е], [е ъ], [е], початкового наголошеного [i], тобто жоден респондент не відтворив вокальної асиміляції, що зумовлено впливом орфографії та є грубим порушенням норми. Найвищий відсоток володіння нормою в зарубіжжі при вимові таких слів, як [v^eршн^ек] (50 %), [v^edél'ka], [v^eд^ел'ка] (58 %), [v^eсн^а] (51 %). Слабке володіння нормами РЗ продемонстрували при вимові ненаголошеного [e] в позиції між м'якими приголосними [yс'м'ixájeⁱц':a] (12%), наголошеного початкового [i] [i^uнóд'i] [i^uнóд'i] [i^uнóд'i] (9 %), ненаголошеного [o] перед складом з [i] [п^рòм'и^н:a] (19 %). Жоден респондент США не відтворив нормативної вимови наголошеного початкового [i], жоден інформант ПМР – вимови ненаголошеного [e] як [eⁱ]. Цілком очевидно, що основна причина порушень літературної вимови голосних пов'язана з відсутністю теоретичної бази та з впливом правопису.

Література

1. Горпинич, В. А. (1992). *Русско-украинский орфоэпический словарь*. Освита.
2. Лесюк М. (2008). *Мовний світ сучасного галицького села*. Нова зоря.
3. Наконечний М. Ф. (1969). *Орфоепічні норми та їх значення. Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика* (відп. ред. І. К. Білодід, с. 370–401). Наук. думка.
4. Наконечний М. Ф. (1951). *Фонетика. Курс сучасної української літературної мови* (відп. ред. Л. А. Булаховський, с. 126 – 287). Наук. думка.
5. Тоцька Н. І. (1993). *Орфоепія. Сучасна українська літературна мова* (за ред. А. П. Грищенка, с. 63–66). Вища шк.
6. Шумлянський Ф. (1927). *Найголовніші правила українського правопису Української Академії Наук видання 1921 року*. Херсон.